

koloniale rijk in Zuid-Amerika, waren slechts van geringe betekenis) veruit de belangrijkste, ja een van de meest productieve en winstgevende welke die tijd kende.

Dat vreemde en veraf wonende, weinig ontwikkelde volkeren met geweld onder het bestuur gebracht werden van ontwikkelde staten die de betrokken gebieden in de eerste plaats ten bate van de kolonistoren lieten exploiteren, was voor de in de tweede helft van de negentiende eeuw politiek-oppermachtige bourgeoisieën over het algemeen geen gewetensprobleem. Integendeel: het werd als de natuurlijkste zaak van de wereld gezien, ja als een heilzaam bedrijf: men bracht immers 'de vooruitgang' naar Azië en Afrika over. Tot op zekere hoogte was dat ook zo: de Europese, kapitalistische productiewijze betekende een hoger stadium van economische ontwikkeling dan de primitieve, inheemse productiewijze die teruggedrongen werd. Ook was het nieuwe bestuur, hoewel door vreemdelingen uitgeoefend, vaak te prefereren boven de er aan voorafgaande willekeur van feodale heersers. Doch de medaille had een keerzijde. De exploitatie van de hulpbronnen en arbeidskrachten der koloniaal overheerste volkeren werd niet gericht op wat, in langer perspectief, hun primair belang was: de opbouw van een harmonische economie. Het belang der kolonistoren stond voorop: de productie werd in onevenredige mate geconcentreerd op artikelen die men gemakkelijk en profijtelijk kon uitvoeren en de ontwikkeling van een eigen industrie werd in de koloniale gebieden veelal afgeremd of zelfs geheel tegengegaan. De moderne economie, hoe eenzijdig van karakter ook, vond in Indië haar concrete uitdrukking in imposante plantages voor suiker, thee, koffie, tabak, kinine, rubber, in machtige installaties voor het winnen van aardolie (Sumatra, later vooral Borneo), in grote tinbedrijven (Banka en Billiton), in een uitgestrekt wegen- en spoorwegennet, in grote haveninstallaties; zij had ook geschoolde arbeidskrachten nodig: in de beginnende bestrijding van het analfabetisme vond elk koloniaal bestuur een natuurlijke taak. Maar ook hier weer de keerzijde: de intellectuele vorming vond in de bestaande verhoudingen haar grens daar, waar zij de politieke bewustwording dusdanig stimuleerde dat een inheemse élite opkwam, of dreigde op te komen, die bereid en in staat was, een einde te maken aan het koloniaal bewind.

Nu moet hierbij bedacht worden dat de eenvoudige dessa-scholen met welke oprichting gouverneur-generaal van Heutsz in het begin van de twintigste eeuw een aanvang maakte, vooral aan Islamietische zijde op veel weerstand stieten. Bij de bevolking werd de behoefte aan scholing lang niet algemeen gevoeld: er was onder de leerlingen groot verloop. Wel waren er in de jaren '30 ca. 200 000 Indonesiërs die de Nederlandse taal beheersten --